

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

STUDIES IN THE DEVELOPMENT OF TRANSLATION COMPETENCE

VIZSGÁLATOK A FORDÍTÓI KOMPETENCIA FEJLŐDÉSÉNEK KÖRÉBŐL

LESZNYÁK MÁRTA

Témavezető:

Dr Cs. Czachesz Erzsébet

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program**

2008

Az értekezés témája, kutatási feladata és szerkezete

A témaválasztás indoklása

Bár a fordítás évszázadok óta irodalmárok, filozófusok és esszéisták kedvelt témája, tudományos jellegű vizsgálata csak a 20. század közepén kezdődött meg (Klaudy, 1999). A fordítástudományon belül is fiatal kutatási irányzat a fordítás pszicholingvisztikai aspektusának vizsgálata. A fordító mentális folyamatai iránti érdeklődés csak az 1970-es években jelentkezett, majd a 80-90-es években nőtt meg ugrásszerűen. Ennek több oka lehetséges: egyrészt a fordítóképzés intézményesült, és elfogadást nyert a legtöbb fejlett ország felsőoktatási rendszerében. Ebből eredően megnőtt a „kereslet” a fordítói kompetencia mibenlétére, összetevőire és fejlődésére vonatkozó információk iránt. Másrészt az ekkor felfelé ívelő kognitív pszichológia megfelelő elméleti és módszertani háttérrel tudott nyújtani bizonyos jelenségek modellezéséhez, magyarázatához és empirikus vizsgálatához. Mindezzel együtt a fordítói kompetencia vizsgálatát a mai napig az empirikus kutatások szerény száma jellemzi – különösen Magyarországon.

Ezt a hiányt némiképp pótlandó, kutatásunkban nyelvtanulók, angol szakos egyetemi hallgatók, fordítóképzősök és hivatásos fordítók fordítói kompetenciájáról gyűjtöttünk adatokat. Az adatok segítségével a fordítói kompetencia összetevőiről, jellegzetességeiről és alakulásáról kívántunk képet kapni. Ennek érdekében eredmény- és folyamatorientált vizsgálatokat is végeztünk, kis és nagy mintán egyaránt.

A kutatás eredményei elsősorban a fordítóképzésben hasznosíthatók, azáltal, hogy magáról a fejlesztendő kompetenciáról nyújtanak információkat, illetve olyan háttérváltozókra világítanak rá, amelyek a fordítói kompetencia fejlődését segítik.

A kutatás céljai

A kutatás fő céljához kapcsolódóan több részelt tudtunk megállapítani. Ezek a következők voltak:

- *A fordítói kompetencia modellekhez és a fordítói kompetencia értékeléséhez kapcsolódó szakirodalom áttekintése és kritikai elemzése:* bár a szakirodalom áttekintése minden kutatás szerves része, esetünkben az elemzések a terület kiforratlansága miatt hiánypótló szerepet töltenek be.
- *A természetes fordítói kompetencia vizsgálata:* megjelenése, jellegzetességei és fejlődése
- *Néhány fordításértékelési eljárás kidolgozása és tesztelése*
- *Laikusok és hivatásos fordítók fordítási folyamatainak összehasonlítása:* ezáltal fejlődési útvonalak és jellegzetességek feltérképezése.
- *A hangos gondolkodás és a páros fordítás mint adatgyűjtési technikák kutatómódszertani összehasonlítása.*

Az értekezés szerkezete

A fordítás néhány definíciójának bemutatása után a második részben a kutatás elméleti háttérét ismertettük. Ezen belül felvázoltuk a fordításeméleti alapokat és a legfontosabb fordítói kompetencia modelleket, valamint áttekintettük a fordítás értékelése során alkalmazott leggyakoribb technikákat és a fordítás folyamatorientált kutatásának módszereit és eredményeit.

A harmadik részben nagymintás mérésünk eredményeit ismertettük. Kisebb próbamérés után 501 nyelvtanuló fordítói teljesítményét értékeltük, és statisztikai összefüggéseket kerestünk a teljesítmény és egyéb háttérváltozók (pl. forrásnyelvi készségek, induktív gondolkodás, iskolával és nyelvtanulással kapcsolatos attitűdök, szülők iskolai végzettsége,

nem) között. Emellett fordításértékelési eljárások néhány pszichometriai mutatójának elemzésére is sor került.

A negyedik részben a kismintás, folyamatorientált vizsgálat eredményeit mutattuk be. Rávilágítottunk, hogyan változnak a folyamat egyes változói a tapasztalat függvényében, másrészt módszeresen összehasonlítottuk a hangos gondolkodás és a páros fordítás technikáját.

Az ötödik részben a kutatás eredményeit foglaltuk össze, és további lehetséges kutatási irányokat vázoltunk fel.

Az elméleti háttér

A fordításról való gondolkodás és a fordítás kutatásának egyik legnagyobb problémáját az okozza, hogy a fordítás fogalma korántsem egyértelmű: sokan sokféleképp használják a szót (Heltai, 1996). Értekezésünk elején öt fogalmat tekintettünk át, végül a fordítást *kommunikatív tevékenységként* értelmeztük, melynek során a fordító két nyelv és két kultúra között közvetít.

A *fordításelméleteket* két nagy csoportba sorolva mutattuk be: A *nyelvészeti modellek* a fordítást a jelek szintjén értelmezik, és általában nem vetnek számot a kommunikáció kontextusával, céljával, funkciójával vagy a fordító mentális folyamataival (Klaudy, 1999; Stolze, 1994; Fawcett, 1997). A *funkcionalista fordításelméletek* a fordítást az emberi interakciók és a kommunikáció egy speciális formájának tekintik. Ennek megfelelően nem a nyelvi jelek, hanem az interakció célja kerül elméletük középpontjába (Klaudy, 1999; Stolze, 1994; Nord, 1997). Mivel véleményünk szerint sem a fordítás nyelvi elemei, sem pedig kommunikatív kontextusa nem elhanyagolható, kutatásunk során mindkét irányzatra építettünk. A funkcionalizmus elvei irányították a szövegválasztást és a fordítás értékelésének átfogó elveit mindkét vizsgálat során. Funkcionalista forrásból származik a fordítói utasítás gondolata, a pozitív értékelés ötlete és Nord hibatipológiája is (1997). A nyelvészeti irányultságú elméletek befolyásolták a fordítói kompetencia modell kiválasztását is: a vizsgálat alapjául olyan modellt választottunk, amely magában foglalta a nyelvi kompetenciát is. A szövegválasztás során szövegnyelvészeti ismeretekre és tipológiákra is támaszkodtunk, a fordítási hibák pedig természetesen a nyelvhez kötődtek.

A *fordítói kompetencia modellek* áttekintése során azt találtuk, hogy a legtöbb modell a *specializálódott kompetenciák* körébe sorolható, bár találtunk példákat a kompetencia-performancia modellre, a „szubjektív kompetenciamodellre” és az akció-orientált modellekre is. Arra is rávilágítottunk, hogy a metakompetenciák és a kulcskompetenciák feltehetőleg fontos szerepet játszanak a fordítói kompetencia működésében.

A modellek áttekintése után megállapítottuk, hogy önmagában véve egyik modell sem értékesebb a másiknál. Mindig a mindenkori kutatás vagy képzés jellege és céljai határozzák meg, melyik felfogásra érdemes építeni. Vizsgálatunk keretében a PACTE kutatócsoport holisztikus modelljét választottuk (PACTE, 2000, 2002, 2003, 2005). A modell előnyei közé tartozik elméleti és gyakorlati megalapozottsága, átfogó jellege és operacionálizálhatósága. A modell szerint a fordítói kompetencia a következő komponensekből áll:

- Stratégiai alkompetencia
- Fordításelméleti ismeretek alkompetenciája
- Instrumentális alkompetencia (eszközhasználat)
- Nyelvi kompetenciák (mindkét nyelven)
- Nyelven kívüli ismeretek
- Pszicho-fiziológiai alkompetencia

A következő fejezetben a *fordítói kompetencia értékeléséről* adtunk helyzetképet. Elméleti és empirikus kutatások alapján összegyűjtöttük a leggyakrabban alkalmazott feladattípusokat, áttekintettük a szövegválasztás kritériumait és a hozzá kapcsolódó problémákat. Több, a célnyelvi szöveg értékelését célzó eljárást is bemutattunk: a holisztikus értékelést, a hibaelemzést és a pozitív értékelést.

Holisztikus értékelés esetén egy vagy több bíráló meghatározott szempontok alapján szubjektív benyomásaira támaszkodva értékeli a fordítást valamilyen számszerű skálán.

A *hibaelemzés* a hibák pontos megjelölését és kategóriákba sorolását, esetleg súlyozását jelenti. Ehhez kapcsolódóan több hibatipológiát is bemutattunk.

Pozitív értékelés esetén a forrásnyelvi szövegben adott számú és típusú fordítási problémát határozunk meg, majd megvizsgáljuk, hogy a fordító megoldotta-e ezeket a problémákat. A szöveghez készített fordítási probléma-lista gyakorlatilag tesztként funkcionál, a fordítási problémák pedig itemekként működnek, értékelésük tehát 1-0 (megoldotta – nem oldotta meg) alapon történik. Ez lehetővé teszi az eredmények kvantifikálását, másrészt – jól meghatározott problémakategóriák esetén – képet adnak a fordítói kompetencia jellegéről, tehát arról, hogy milyen típusú problémákat tud megoldani a fordító. A fordítási problémák legismertebb osztályozása Nord (1997) nevéhez fűződik, mi is ezt a tipológiát használtuk vizsgálatunkban.

Kutatásunkban mindhárom értékelési technikát teszteltük, és megpróbáltunk rávilágítani előnyeikre és hátrányaikra, valamint alkalmazhatóságuk lehetőségeire és korlátaira.

Az elméleti háttérrel bemutató rész utolsó fejezetében a „verbális protokollok” módszerét és a fordítástudomány folyamatorientált kutatásait mutattuk be. Ericssonra és Simonra (1999) támaszkodva ismertettük a hangos gondolkodás technikáját, melynek segítségével az emberi információfeldolgozó folyamatokba nyerhetünk betekintést. Megvizsgáltuk a hangos gondolkodás korlátait, és áttekintettük a jegyzőkönyvek feldolgozásának módszereit. Megállapítottuk, hogy a hangos gondolkodás akkor tekinthető megbízható eljárásnak, ha az adatgyűjtésre és -elemzésre vonatkozó előírásokat követjük, továbbá szem előtt tartjuk és egyértelművé tesszük a módszer és a hozzá kapcsolódó eredmények viszonylag szűkebb érvényességi körét.

A fordítástudomány folyamatorientált kutatásaira néhány esetben kutatásmódszertani szempontból felületesség jellemző, ami alatt azt értjük, hogy az adatok értelmezése a kutató intuitív megérzései alapján, és nem szegmensek (akár számszerű) elemzése alapján történik. Ugyanakkor számos igényes vizsgálattal is találkozunk, ezek áttekintése azonban igen nagy feladat, mert a kutatások céljaik, a vizsgált változók, az alanyok, a fordításfelfogásuk és a feldolgozási eljárások tekintetében is igen nagy változatosságot mutatnak. Emiatt a sokszor egymásnak ellentmondó eredmények összehasonlítása vagy szintetizálása nem lehetséges. Mindemellett bizonyos visszatérő témák és eredmények alapján megfogalmazhatunk néhány feltételezést a fordítási folyamatra vonatkozóan. Ezek a következők:

- „Az ideális fordítási folyamat” keresésére irányuló törekvések ez idáig hiábavalónak bizonyultak. A fordítás pszicholingvisztikai folyamata nem írható le egyszerűen és egységesen. Az olyan tényezők, mint a szöveg nehézsége, a szöveg típusának és műfajának ismerete a fordító részéről, a rendelkezésre álló segédeszközök mennyisége és minősége vagy a fordítás iránya befolyásolhatják, hogy a fordítás során a fordító milyen utat jár be. A megelőző kutatások jelentős egyéni különbségeket is találtak, amelyek azonban nem kapcsolódtak kompetencia- vagy teljesítménybeli különbségekhez.
- Ugyanakkor bizonyos diszfunkcionális stratégiák megjelenésére több kutató is figyelte (Krings, 1986; Lörcher, 1991, Jääskeläinen, 1999). Ilyen például a „megértés nélküli fordítás”, a jelorientált fordítás vagy a kis fordítási egységek középpontba állítása. Ezek a stratégiák rendszerint nem segítik a kommunikációt,

nehézségek esetén azonban kezdők és szakértők is gyakran folyamodnak ilyen taktikákhoz, bár kezdők általában gyakrabban.

- A szakértők fordítási folyamatai sem tekinthető egységesnek. A vizsgálatok szerint hivatásos fordítók is számos, sokszor eltérő globális és lokális stratégiát használnak munkájuk során.
- Bár a hivatásos fordítók csoportja is roppant heterogén, mégis jól elkülöníthető olyan laikus csoportoktól, mint a nyelvtanulók vagy a kétnyelvűek. E csoportok közötti különbségek a „gyorsan lehívható szópár-tár”, a fordítás gyorsasága, a fordítási stratégiák és a fordítás egysége terén jelentkeztek, bár az eredmények néha nem egyértelműek.
- Bizonyos körülmények között (pl. nem rutin jellegű feladatok megoldása vagy nehéz szövegek fordítása esetén) a szakértők az újoncokhoz hasonló stratégiákat alkalmazhatnak. Az eddigi vizsgálatokból nem derül ki, hogy a szakértők ezeket a stratégiákat nagyobb sikerrel alkalmazzák-e, mint a kezdők.

Más kérdések terén azonban egymásnak ellentmondó kutatási eredményekkel találkozhatunk:

- Nem egészen világos, *hogyan* változik a fordításra szánt idő a tapasztalat függvényében. A kezdők és a szakértők időfelhasználása ugyan minden kutatásban eltéréseket mutat, de az eltérések mintázata sokszor ellentétes irányú (pl. Krings, 1988; Jääskeläinen, 1999, Ronowicz et al., 2005, Dragsted, 2005)
- Nem egyértelmű az sem, hogy a tapasztalat hogyan befolyásolja a szövegben fordítási problémaként kezelt szegmensek számát (pl. Krings, 1988 és Jääskeläinen, 1999 szemben Jenssenel, 1999).
- A szótári keresések számának változása terén sem egyértelműek a tendenciák (Jääskeläinen, 1999 vs. Ronowicz et al., 2005)
- Ellentmondásosak az eredmények arra vonatkozóan, hogy változik-e a tapasztalat függvényében a fordítási utasításhoz való attitűd és annak betartása (Krings, 1986 v. Jääskeläinen, 1999)

Ugyanakkor a fordítási folyamat olyan összetett, hogy jelenleg a rendelkezésre álló kutatómódszertani eszközökkel kevés esélyt látunk arra, hogy biztos válaszokat tudjunk adni ezekre a kérdésekre. A folyamatorientált kutatások egyik nagy haszna, hogy rávilágítottak erre a komplexitásra, és bizonyos értelemben az „ideális folyamat” mítoszát kérdőjelezték meg, elősegítve ezzel azt, hogy kifinomultabban gondolkodjunk a fordítás pszicholingvisztikai aspektusairól.

A fordítástudományban a hangos gondolkodás technikáját kezdetektől fenntartásokkal kezelte néhány kutató (House, 1988, Matrat, 1992), és alternatív adatgyűjtési technikaként a páros fordítások módszerét javasolták. A két eljárás szisztematikus összehasonlítására azonban még nem került sor. Ezért úgy döntöttünk, vizsgálatunkban a páros fordítás és a hangos gondolkodás technikáját is alkalmazzuk, hogy rávilágítsunk a két eljárás esetleges különbségeire.

A természetes fordítói kompetencia vizsgálata

Első empirikus kutatásunk a természetes fordítói kompetenciát vizsgálta nyelvtanulók körében. A kutatás céljai a következők voltak:

- A természetes fordítói kompetencia spontán megjelenésének igazolása.
- Annak bizonyítása, hogy a természetes fordítói kompetencia fejlődése a nyelvi-kommunikációs kompetencia fejlődésével van összefüggésben.

- Olyan háttérváltozók felkutatása, amelyek befolyásolják a természetes fordítói kompetencia fejlődését és működését.
- A fordítói kompetencia mérésére érvényes és megbízható eszközök kidolgozása.

A mérés mintáját az SZTE MTA Képességkutató Csoport Idegen Nyelvi Felmérésének egy részmintája képezte¹. A vizsgálatban 273 hetedik osztályos és 227 tizenegyedik osztályos tanuló vett részt, akik az iskolai oktatás keretei között angolt tanultak. Az adatfelvétel során a következő mérőeszközöket használtuk:

A) Az idegen nyelvi mérés eszközei

- Kommunikatív nyelvi tesztek angol nyelven (írás- és olvasáskészség, hallott szöveg értése)
- Induktív gondolkodást mérő teszt
- Iskolával és nyelvtanulással kapcsolatos attitűdöket mérő kérdőívek

B) A fordítói kompetencia értékeléséhez kapcsolódó eszközök

- Fordítás: rövid szöveg fordítása angolról magyarra szótár segítségével. A feladathoz fordítási utasítást mellékelünk.
- Kérdőív a fordítási feladatra és néhány háttérváltozóra vonatkozóan (pl. feladatészlelés, segédeszközök használata, a nyelvtanulás néhány mennyiségi mutatója)

Próbamérés után az adatfelvételre 2003 áprilisában került sor. Legfontosabb eredményeinket három pontban mutatjuk be.

A fordítói kompetencia értékelésének eljárásai

A vizsgálat során három értékelési eljárást próbáltunk ki. A próbamérés során a fordításokat egy, a nagymintás mérés során két értékelő értékelte.

A *hibaelemzést* csak a próbamérés során alkalmaztuk, mert már ebben a fázisban előrejelezhető volt gazdaságtalansága. Ez alatt azt értjük, hogy idő-, energia- és anyagi befektetés szempontjából több száz dolgozat javítása két értékelővel meglehetősen költséges, a nyereség pedig viszonylag kicsi. Bár a hibaelemzés bizonyos esetekben részletes képet ad arról, hogy mi *nem* része a fordító kompetenciájának, nem feltétlen tükrözi, hogy mit tud a fordító. További problémát jelentett a hibaelemzés viszonylagos függetlensége a többi értékelési eljárástól, a célnyelvi hibák felülreprezentáltsága, és a le nem fordított szövegrészek kérdése. A hibaelemzés egyik legnagyobb hiányossága, hogy nem tudja kezelni a le nem fordított szegmenseket, ezáltal erősen torzítja az adatokat.

Mindezzel együtt nem állíthatjuk, hogy a hibaelemzés, mint módszer önmagában véve használhatatlan. Sokkal inkább arról van szó, hogy a nagymintás mérés céljainak nem felelt meg. Formatív értékelés során, kisebb minta esetén, esetleg másképp definiált hibakategóriákkal hasznos értékelési technika lehet.

A *pozitív értékelési* eljárás kipróbálása ellentmondásos eredményeket hozott. Először is, nagyon nagy kihívásnak bizonyult olyan tesztet szerkeszteni, amelynek validitása és reliabilitása is megfelelő volt. A reliabilitás növelését célzó lépések ugyanis azt eredményezték, hogy az eredetileg szakértők által meghatározott probléma-sorban aránytalanul megnőtt a szó-szintű problémák mennyisége, ez pedig a validitást rontotta, hiszen fordításfelfogásunknak ellentmond, hogy akár a fordítói kompetenciát, akár egy szöveg fordításának minőségét egyes szavak fordításának sikere alapján ítéljük meg. Meglepetésül szolgált azonban, hogy a szó-szintű problémák dominanciáját mutató teszt erősen korrelált a holisztikus értékelés eredményeivel.

¹ Köszönettel tartozom Csapó Benőnek és Nikolov Marianne-nak, akik hozzájárulása és segítsége nélkül e kutatás nem valósulhatott volna meg.

A mondat-szintű problémák az értékelők számára is nehézségeket okoztak: ezeken az ítemeken alacsonyabbnak bizonyult az értékelők közötti egyezés, mint más problémák esetén. Ez viszont arra utal, hogy objektivitásra való törekvésünk ellenére sem használható a pozitív értékelés két értékelő alkalmazása nélkül.

A pozitív értékelés előnyei közé tartozik, hogy – amennyiben sikerül elfogadható validitású és reliabilitású tesztet készíteni – a javítás viszonylag gyors és könnyű, az eredmények számszerűsíthetők, és ez lehetőséget nyújt statisztikai elemzésre. A jól összeállított tesztek képet adhatnak arról, milyen problémákat tud a fordító megoldani.

A fordítási problémák meghatározásához Nord (1997) tipológiáját használtuk, amely pusztán fordításelméleti feltételezéseken alapul. Felmerült a kérdés, hogy az empirikus adatok igazolják-e ezeknek a probléma-típusoknak a létét. Nord kategóriái a következők voltak: pragmatikai, interkulturális, nyelvi (nyelv-pár specifikus) és szöveg-specifikus problémák. A problémák csoportosítása érdekében az „teszt-eredményeken” faktoranalízist végeztünk, amely nem támasztotta alá a nordi kategóriákat. A problémák legnagyobb része két faktorba tömörült, és mindkettő nyelvi jellegűnek bizonyult: az első faktorba azok a problémák tartoztak, amelyek kreatív megoldást, a másodikba pedig azok, amelyek konvencionálisabb megoldást igényeltek. Ettől függetlenül persze Nord kategóriái fordításelméleti szempontból érvényesek maradnak, az viszont kérdéses, hogy ugyanezeknek a kategóriáknak van-e pszicholingvisztikai realitása.

A holisztikus értékelés jól használható eljárásnak bizonyult a nagymintás mérés során. Stansfield és munkatársai megelőző kutatására támaszkodva a fordításokat három dimenzió - az összhatás, az információközvetítés és a célnyelvi megfogalmazás minősége - szempontjából értékeltük. A validitást deskriptorok segítségével biztosítottuk. A reliabilitást az értékelők közötti egyezés mértéke mutatja, ami kifejezetten jónak mondható. Ez egyértelműen ellentmond annak a közhiedelemnek, miszerint a fordítás – szubjektív jellege miatt – nem vagy csak nehezen lenne értékelhető.

A holisztikus értékelés hátránya, hogy nem mutat részletes képet a fordítói kompetenciáról, ugyanakkor nagy minták esetén kiválóan alkalmas a fejlődési tendenciák kimutatására. A holisztikus értékelés által kapott eredmények jól értelmezhetők önmagukban és más változókkal való kapcsolatukban is.

A természetes fordítói kompetencia és fejlődése

Eredményeink alapján arra következtethetünk, hogy a fordítói kompetencia spontán jelenik meg, amint a második nyelv formálódni kezd a nyelvtanulóban. A fordítási feladaton nyújtott teljesítmény azonban azt mutatta, hogy a természetes fordítói kompetencia meglehetősen kezdetleges formában van jelen a hetedik évfolyamon, pedig a forrásnyelvi szöveg nem volt különösebben nehéz. A hetedik és a tizenegyedik évfolyam között óriási, nyilván spontán fejlődés zajlik le, hiszen nem valószínű, hogy ebben a korosztályban a fordítói kompetencia fejlesztésére koncentrálnának a pedagógusok. Adataink alapján nem tudjuk megmondani, hogy milyen arányban járul hozzá a fejlődéshez az idegen nyelvi és anyanyelvi készségek fejlődése, a világtudás növekedése vagy éppen a fordítás terén szerzett esetleges tapasztalatok.

Eredményeink arra utalnak, hogy az információközvetítés dimenziója fejlettségben mindkét korosztályban megelőzi a célnyelvi megfogalmazás dimenzióját. Feltételezhetjük, hogy a fordítói kompetencia egyik jellegzetessége a pontos információközvetítésre törekvés a forma viszonylagos figyelmen kívül hagyásával. Ezt a hipotézist azonban további kutatások során ellenőrizni kell.

A természetes fordítói kompetencia komponensei és a működését meghatározó néhány háttérváltozó

A fordítói kompetencia komponenseire vonatkozó eredményeket a PACTE-modellre támaszkodva mutatjuk be.

Kutatásunk egyik legfontosabb eredménye, hogy a *nyelvi kompetencia* és a fordítói kompetencia szoros összefüggését tudtuk igazolni nyelvtanulók esetében. A korrelációs vizsgálatok és a regresszió analízisek is azt igazolták, hogy a nyelvi kompetencia fontos szerepet játszik a természetes fordítói kompetencia működésében. A hetedik évfolyamon a forrásnyelvi (második nyelvi) olvasáskészség mutatta a legerősebb, pozitív irányú összefüggést a fordítói teljesítménnyel, 11. évfolyamra azonban már csökkent az olvasás szerepe. Ezt a forrásnyelvi szöveg egyszerűsége magyarázhatja: a szöveg feltehetőleg nem differenciált az idősebb korosztályban olvasás szempontjából. Ezt nem tekintjük problémának, mivel nem az olvasási készségeket vizsgáltuk. Sajnos azonban nem volt lehetőségünk adatokat gyűjteni a célnyelvi (anyanyelvi) kompetenciákról, így nem tudjuk, hogy vajon azok milyen súllyal szerepelnek a fordító kompetenciájában, illetve ez hogyan változik a nyelvtudás növekedésével. Ennek tisztázása fontos kutatási feladat lenne, csakúgy mint az, hogy vajon a nyelvi kompetenciák ugyanilyen erőteljesen befolyásolják-e a hivatásos fordítók teljesítményét.

Hozzátesszük, hogy a különböző típusú és nehézségű szövegek feltehetőleg más-más fordítói kompetencia konfigurációt igényelnek: azaz különböző mértékben veszik igénybe a forrásnyelvi és célnyelvi készségeket, hol az egyik, hol pedig a másik számára állítva nagyobb kihívásokat. Ennek megfelelően a nyelvi készségek súlya a fordítói teljesítményben szövegről szövegre is változhat, ezért nagyon fontos lenne hasonló típusú vizsgálatokat többféle szöveggel is elvégezni.

Néhány fontos eredménnyel tudtuk gazdagítani a *pszicho-fiziológiai alkompetenciákról* való ismereteinket is. Ez a komponens erőteljes gyűjtőjelleggel rendelkezik: kognitív és motivációs tényezőket ugyanígy idesorolnak, mint személyiségvonásokat vagy fiziológiai folyamatokat.

A kognitív összetevők tekintetében azt találtuk, hogy az *induktív gondolkodás* fejlettsége kicsiny, de stabil háttértényezőként meghatározza a fordítási teljesítményt. Ezt igazolták a korrelációelemzések és a regresszióanalízis is. A regresszióanalízis eredménye arra is bizonyíték, hogy az induktív gondolkodás közvetlenül a fordítást befolyásolja, és nem valamely más alkompetencián vagy más kognitív készségen keresztül fejt ki hatását.

A *feladat nehézségének megítélése* szignifikáns összefüggést mutatott a teljesítménnyel a 7. évfolyamon, ez az összefüggés azonban eltűnt az idősebb korosztályban. A fiatalabbak esetén minél könnyebbnek ítélte valaki a feladatot, annál jobban teljesített. Az idősebb korosztály esetén nem volt ennyire egyértelmű a kép.

A feladat nehézségének megítélését gyakran vizsgálják motivációs kutatásokban, a fordítással kapcsolatosan azonban nem ismerünk ilyen vizsgálatokat. További kutatásokra lenne szükség, hogy megállapítsuk, hogyan befolyásolja a feladat nehézsége egyrészt a fordítók motiváltságát, másrészt a feladatmegoldás során mozgósított metakogníciót. Mindkét tényező hatást gyakorolhat magára a fordítási teljesítményre.

Az *attitűdök* és a fordítási teljesítmény között talált gyenge és közepes korrelációk azt támasztják alá, hogy a fordítói kompetencia nem kognitív összetevőkkel is rendelkezik. Kiemelkedő jelentőségűnek bizonyultak a nyelvtanuláshoz kapcsolódó attitűdök, ezek közül is elsősorban a *nyelvtanulásra vonatkozó énkép*. A regresszióanalízis a nyelvtanulásra vonatkozó énkép következetesen megnyilvánuló, bár gyenge-közepes erősségű hatását mutatta. Vagyis minél sikeresebb és tehetségesebb nyelvtanulónak ítélte meg magát valaki, annál nagyobb valószínűséggel ért el jobb teljesítményt a fordítási feladaton. Ennek alapján

fontosnak tartanánk megvizsgálni, hogy maga a *fordítói énkép* milyen hatással van a teljesítményre.

A *stratégiai alkompetenciát* jellegénél fogva folyamatorientált kutatással lehet vizsgálni, ezért jelen mérésünk szempontjából nem volt releváns.

Nem vizsgáltuk közvetlenül a „*fordításméleti ismeretek*” és az „*eszközhasználat*” alkompetenciákat sem, ugyanakkor néhány eredményből következtetéseket vonhattunk le ezekre.

A fordítási feladathoz mellékelt kérdőíven a tanulóknak jelezniük kellett, mi okozott számukra problémát a fordítás során. A kérdésekre adott válaszok alapján arra következtethetünk, hogy a természetes fordítók figyelmének középpontjában a *szó-szintű* problémák állnak. Ugyanakkor az idősebb korosztály már némiképp több figyelmet szentel a célnyelvi szöveg *stílusának*, mint a fiatalabbak. Ezek az eredmények, ha nem is „*fordításméleti ismereteket*”, de „*naiv fordításméleteket*” tükrözhetnek.

A szótárhasználat technikáját és eredményességét szintén csak folyamatorientált kutatással mérhetjük fel. A kérdőíven ugyanakkor arra kértük a diákokat, hogy nevezzenek meg egyéb eszközöket, amelyek a fordítást segíthetik. A válaszok betekintést nyújthattak abba, hogy a diákok milyen eszközöket ismernek, és mennyire vannak tisztában ezek jelentőségével. A nyílt kérdésre meglehetősen kevesen válaszoltak, ami az ilyen jellegű tájékozottság alacsony szintjét jelzi. A 11. évfolyamon született néhány válasz, amely meglepő tudatosságra utal (pl. párhuzamos szövegek, szinonima- és helyesírási szótárak), ezek azonban elenyésző számban jelentek csak meg.

A *nyelven kívüli ismeretek* alkompetenciájának tanulmányozására jelenleg nem ismerünk eszközöket, mert túlságosan összetett ez a komponens. A fordítási teljesítmény és az iskolai eredményesség között kimutatható gyenge és közepes erősségű korrelációk utalhatnak a háttérben meghúzódó széleskörű ismeretek fontosságára. Mivel azonban a pedagógia tudományán belül sem egészen tisztázott, hogy az osztályzatok valójában mit fejeznek ki, nem zárhatjuk ki, hogy valamely háttértényező (pl. általános értelmesség) határozza meg a fordítói és a tanulmányi eredményességet is.

Kutatásunkban vizsgáltuk néhány olyan háttérváltozó hatását is, amelyek nem illeszthetők a fordítói kompetencia modelljébe. Ezek közül nem hoztak egyértelmű eredményeket a nyelvtanulás objektív mutatóira (a nyelvtanulás időtartama, heti óraszám, stb.) vonatkozó vizsgálódások. Az összefüggések csekély volta, illetve bizonyos esetekben hiánya feltételezhetően a nyelvtanítás eredményességével (vagy annak hiányával) hozható összefüggésbe.

Szignifikáns korrelációkat találtunk viszont a nemek és a fordítási teljesítmény, valamint a szülők iskolai végzettsége és a teljesítmény között. A regresszióanalízis eredményei alapján ezek a változók felelősek is valamilyen mértékben a teljesítmény alakulásáért. Bár a szülők iskolai végzettségének hatása irreleváns lehet később a professzionális fordítás szemszögéből, érdekes kérdés, hogy vajon a természetes fordítók között stabilan megnyilvánuló előnyök a lányok javára fennmaradnak-e a hivatásos fordítók között is.

Ismételten szeretnénk hangsúlyozni, hogy eredményeink a természetes fordítói kompetenciára vonatkoznak. Ezek kiválóan alkalmasak lehetnek arra, hogy képet alkossunk a fordítóképzésbe lépő hallgatók kompetenciájának jellegéről, összetevőiről és fontos elemeiről. A szakértők kompetenciájára azonban csak következtethetünk ezekből az eredményekből, illetve hipotéziseket állíthatunk fel ezek alapján. Reméljük azonban, hogy kutatásunk eszközöket és ötleteket kínál a hivatásos fordítók kompetenciájának hasonló típusú vizsgálatához.

A fordítói kompetencia fejlődésének vizsgálata folyamatorientált eszközökkel

Folyamatorientált kutatásunkban két adatgyűjtési technikákat használtunk, a hangos gondolkodás és a páros fordítás módszerét. Vizsgálatunk egyik célja a két eljárás összehasonlítása volt. A másik cél a fordítói kompetencia fejlődési útvonalának vázlatos felrajzolása volt.

Ennek megfelelően a minta nyolc középhaslados nyelvtanulóból (középiskolások), tizenegy haladó nyelvtanulóból (angol szakos egyetemi hallgatók), tíz fordítóképzésben résztvevő hallgatóból és három professzionális fordítóból állt. Az alanyok közül 16-an önállóan fordítottak, 16-an pedig párban. Igyekeztünk minden csoportban mindkét technikával gyűjteni adatokat, de a hivatásosok kategóriájában ez – az önkéntesek kis száma miatt – nem sikerült. Az ő esetükben csak a hangosan gondolkodás módszerét alkalmaztuk.

A vizsgálat során a résztvevők egy 182 szavas újsághírt fordítottak angolról magyarra szótár segítségével. A munka során a fordítók a kétkötetes Akadémiai Nagyszótárt (angol-magyar, magyar-angol), egynyelvű szótárként az Oxford kéziszótárt és egy magyar helyesírási szótárt használhattak. A fordítók fordítási utasítást is kaptak. A munkafolyamatról hangfelvételek készültek.

A fordítást követő 2-4 hét elteltével a résztvevőknek lehetőségük nyílt még egyszer javítani a célnyelvi szövegen. Az átdolgozó fázisok hanganyagát is rögzítettük. Az átdolgozás után közvetlenül a résztvevőkkel interjú készült, melynek során fordítói háttérüket és a vizsgálattal kapcsolatos tapasztalataikat térképeztük fel.

A több mint 26 és fél órnyi hangfelvétel alapján jegyzőkönyvek készültek, az elemzéseket ezekre a jegyzőkönyvekre támaszkodva végeztük el. Értekezésünkben a fordítási folyamat következő jellemzőit elemeztük:

- **Eredményesség:** holisztikus értékelés hármasskálán három értékelő (egy fordítást tanító egyetemi oktató, egy hivatásos fordító és egy újságíró) alapján
- Időbeli aspektusok
- A forrásnyelvi szöveg elolvasása a fordítás megkezdése előtt
- A fordítási utasítás elolvasása a fordítás megkezdése előtt
- A szöveg fel- és átdolgozási köreinek száma
- A segédeszköz használat jellegzetességei

A következőkben legfontosabb eredményeinket mutatjuk be.

A fordítási folyamat hagyományosan elfogadott felosztása előkészítő, elkészítő és szerkesztő/javító fázisra funkcionális szempontból problémásnak bizonyult. Ez a felosztás Krings (1986) nevéhez fűződik, aki az előkészítő fázis elejét az első betű leírásához, végét pedig az első változat befejezéséhez köti. Krings a három fázishoz különböző funkciókat rendel hozzá: az előkészítés során elsősorban tájékozódás, esetleg adatgyűjtés folyik, a második fázisban elkészül az első verzió, a harmadik fázis pedig az átdolgozás, utószerkesztés és javítás szakasza. Adataink több szempontból is cáfolják a szakaszok ilyen jellegű merev elhatárolását. Problémásnak bizonyult a fázishatárok kijelölésének technikája: a fizikai értelemben vett írás véleményünk szerint nem feltétlenül esett egybe a szakaszhatárokkal. A fordítók jegyzőkönyvben fellelhető verbális megnyilvánulásait (pl. „Jó, akkor elkezdem”) megbízhatóbb indikátoroknak tekintettük, mint az írást. Másrészt a jegyzőkönyvek azt igazolták, hogy a fázisokhoz nem rendelhetünk hozzá ilyen mereven bizonyos funkciókat: láttunk példákat arra, hogy a fordító az előkészítő vagy az átdolgozó fázisban fordított (első verziót készített), míg az elkészítő fázisban többen is ellenőrizték korábbi munkájukat. Ezek az eredmények a fordítási folyamat egy másik ismert jellegzetességét a körköröséget (Krings, 1986, Séguinot, 1996) erősítik meg. Míg az említett kutatók azonban a fázisokon

belüli körköröséget emelik ki, véleményünk szerint a körköröség a fordítási folyamat egészére jellemző, és a fázishatárokat is átlépi.

Mindezzel együtt nem tartjuk elvetendőnek a fordítási fázisok fogalmát: bizonyos esetekben kifejezetten hasznos lehet, például egyéni fordítói stílusok meghatározásánál. Javasoljuk azonban, hogy a fázisok kezdetét és végét az alanyok megnyilvánulásai alapján állapítsuk meg, és hogy a fázisok funkcióit ne határozzuk meg mereven. Feltételezhetően bizonyos funkciók valóban dominálnak egy fázisban, a fázisok funkciói közötti átjárhatóság azonban igen nagy.

Az eredmény jelentősége a képzés vonatkozásában az lehet, hogy a fordítási folyamatot funkcionális egésznek kell tekinteni. A fordítási munka során természetesen vannak részfeladatok, amelyeket el kell végezni, de eredményeink alapján úgy látszik, mindegy hogy az első verzió megkezdése előtt, közben vagy után végzi el a fordító az adott feladatot.

A hangos gondolkodás és a páros fordítás összehasonlítása

Kutatásunk egyik legjelentősebb eredménye, hogy adataink alapján a hangos gondolkodás és a páros fordítás mint adatgyűjtési technikák nem bizonyultak felcserélhetőnek. A fordítási folyamatot alapvetően befolyásolja a partner jelenléte. Erre bizonyítékul szolgálnak a következő eredmények:

- Teljesítmény: a párok általában jobb fordítást készítettek, mint az önállóan fordítók
- A fordítás ideje: a pároknak kevesebb időre volt szükségük a feladat elvégzéséhez
- A szöveg fel- és átdolgozási köreinek száma: a párok kevesebbszer mentek végig a szövegen, mint az önállóan dolgozók
- Szótárhasználat: A párok kevesebbszer használták a szótárt, mint az önállóan fordítók.

Különösen az ismeretlen szavak jelentésének keresése csökkent drasztikus mértékben.

Kiemelt jelentőséget tulajdonítunk ez utóbbi eredménynek, mert a szótárhasználat fordítói problémamegoldó stratégia (Krings, 1986). Következésképpen, ha a szótárhasználat radikális változásokat mutat, akkor maga az egyik probléma-megoldó stratégia változik meg, vagyis a kognitív folyamatok a két adatgyűjtési technika alkalmazása esetén nem egyeznek.

Érvelhetnénk úgy, hogy a két al minta közötti nyelvi kompetenciabeli különbségek vezetnek a fenti eredményekhez. A jegyzőkönyvek azonban arra utalnak, hogy pármunka esetén mintegy összeadódik a két fordító szókinése, sőt egyéb nyelvi és kognitív kompetenciáik is, ezáltal „több szem többet lát” helyzet áll elő: felgyorsul és hatékonyabbá válik a folyamat. Ugyanígy a praktikus munkamegosztás (pl. a pár egyik tagja szótáráz, a másik már gépel) alapvetően megváltoztatja a munka tempóját, de a kognitív folyamatokat is, hiszen a fordítók nem vonódnak be a fordítás – egyik vagy másik - klasszikus részfeladatába.

Összefoglalva, adataink azokat a korábbi hipotéziseket erősítik meg (Kussmaul és Tirkkonen-Condit, 1995; Jääskeläinen, 2000; Bernardini, 2001), amelyek szerint a páros fordítás arról mutat képet, hogy a párok hogyan fordítanak, nem pedig az önállóan fordító egyének kognitív folyamatairól. Ez nem jelenti azt, hogy a páros fordítás mint adatgyűjtési módszer teljes egészében elvetendő. Nagyon érdekes lenne például feltérképezni, hogy a páros fordításnak milyen előnyei és hátrányai vannak az egyéni fordításhoz képest. Ennek jelentősége lehet az oktatás szempontjából, hiszen az interjúk során többen jelezték, hogy a fordítóképzés során találtak páros fordítási feladatokkal.

Az eredmények általánosításával azonban a minta kicsiny volta miatt óvatosan kell bánni. A különbségek egy része nem bizonyult szignifikánsnak, és még a szignifikáns különbségeket sem tekinthetjük általában véve érvényesnek, hiszen a minta és a feladatmegoldás körülményei meglehetősen specifikusak voltak. Hasonló típusú vizsgálatot mindenképp érdemes lenne nagyobb mintán megismételni, annak érdekében, hogy határozottabban vélemény tudjunk formálni a két adatgyűjtési eljárás különbségeiről.

A fordítói kompetencia fejlődése

Vizsgálatunk legfontosabb eredménye tömören úgy foglalható össze, hogy a fordítók a *tapasztalat növekedésével egyre jobb fordításokat készítettek egyre kevesebb idő alatt*. A hatékonyság növekedését sem felszínesség, sem nemtörődöm hozzáállás, sem teljes automatizálódás nem kísérte. A szöveg *fel- és átdolgozási köreinek száma* nőtt, ami inkább a kontrollfolyamatok felerősödésére utal. Ez egyrészt a szakértelem jele lehet (Sirén és Hakkarainen, 2002), másrészt utalhat globális megközelítés alkalmazására is: a tapasztaltabb fordítók egészben szeretnék látni a szöveget, és nem mikroszintű problémák megoldására pazarolják energiáikat. Nyilvánvalóan a mikroszintű problémák megoldásának automatizálódása (pl. szó-szintű problémák) teszi lehetővé a tapasztalt fordítók számára, hogy komplexebb, átfogóbb, globálisabb problémák kezelésére koncentrálhassanak.

Különösen szembeötlő volt a hivatásos fordítók és a fordítóképzésben résztvevő hallgatók hajlandósága a *fordítások átdolgozására*. Az átdolgozás alkalmával (2. adatfelvétel) több időt töltöttek a már elkészült célnyelvi szövegek javításával, és többször futottak végig a szövegen, mint kevésbé tapasztalt társaik. Az átdolgozás során szótárt csak a hivatásos és a leendő fordítók használtak, céljuk elsősorban szinonimakeresés volt, ami egyértelműen mutatja a célnyelvi szöveg finomítására irányuló tudatos erőfeszítéseiket.

A vizsgálat tapasztaltabb alanyai arról is tanúbizonyságot tettek, hogy a fordítás megkezdésekor több figyelmet szentelnek a feladat kontextualizálásának: nagyobb valószínűséggel olvasták el a *fordítási utasítást*, mint a nyelvtanulók. Ezzel szemben a *forrásnyelvi szöveg elolvasása* terén nem találtunk különbségeket a különböző tapasztalattal rendelkező fordítók között. Érdekességként jegyezzük meg, hogy sem a fordítási utasítás, sem a forrásnyelvi szöveg előzetes végigolvasása *nem mutatott összefüggést a teljesítménnyel*.

Szembeötlő különbségeket tapasztaltunk a csoportok között a *szótárhasználat* terén is. Az 1. adatfelvétel során (a fordítás elkészítése) a fordítói tapasztalat növekedésével csökkent a szótárhasználat mennyisége. Mivel a szótárhasználatot Krings (1986) óta fordítási problémák indikátorának tekintjük, használatának csökkenése kevesebb megértés-jellegű probléma jelenlétére vagy más megoldó stratégiák alkalmazására utal a tapasztaltabb csoportokban. Különösen feltűnő az „ismeretlen szavak keresésének” drasztikus csökkenése a tapasztalt fordítók esetén. Ezek az eredmények a fordító *szókincsének nagyságára* hívják fel a figyelmet, ami a fordítói szakértelemmel foglalkozó irodalomnak jelenleg nem gyakori témája. A magas szintű idegen nyelvtudást a legtöbben előfeltételként kezelik, és nem vesznek tudomást arról, hogy a jó nyelvi kompetenciával bíró egyének között is igen komoly különbségek jelentkezhetnek a nyelvtudás egyes összetevői terén. Vizsgálatunkban még a fordítóképzős hallgatók és a hivatásos fordítók között is nagy különbséget találtunk az ismeretlen szavak keresése terén, ami arra utal, hogy a két csoport között a nyelvi különbségek (is) nagyobbak lehetnek, mint korábban feltételeztük.

A szótárhasználat *minőségi mutatói*, vagyis több szótári keresés egy lexikai probléma megoldására, illetve az egyének/párok által összességében használt segédeszközök száma nem mutatott összefüggést sem a szakértelemmel, sem a teljesítménnyel. Ez nem jelenti azt, hogy ezek a mutatók haszontalanok lennének a szakértelem jellemzése szempontjából. Előfordulhat, hogy a forrásnyelvi szöveg vagy a rendelkezésre bocsátott segédeszközök jellegüknél fogva nem járultak hozzá a különbségek felfedéséhez.

A *szótárhasználat céljára* vonatkozóan nehéz volt egyértelmű mintázatokat találni. Az egyetlen jól látható tendencia szerint a fordítóképzésben résztvevő hallgatók használták a szótárakat leggyakrabban a célnyelvi szöveg formai alakítására. Jääskeläinen (1999) más esetekre alkalmazott magyarázata jól használható esetünkben is: a hallgatókban tudatosan a célnyelvi szöveg jólformáltságának követelménye, ugyanakkor még nem rendelkeznek megfelelő önálló eszközökkel az ehhez kapcsolódó problémák kezelésére, ezért keresnek

segítségét a szótárakban. Megjegyezzük, hogy a képzés hatása is jelentkezhethet esetükben, amennyiben fokozott és tudatos eszközhasználatra buzdítják őket oktatóik.

Eredményeink egy része, különösen a fordításra szánt idő és a szótári keresések számának egyértelmű csökkenése a tapasztalat függvényében, ellentmond korábbi kutatási eredményeknek (pl. Krings, 1986, 1988, Gerloff, 1988, Jääskeläinen, 1999, Sirén és Hakkarainen, 2002). Ezt az eltérő kutatási körülményekkel magyarázhatjuk. Feltehetőleg vizsgálatunkban rutin jellegű feladattal találták szemben magukat a fordítók, ez pedig a szakértő viselkedés jellegzetességeit hívta elő a tapasztaltabb fordítókból. Úgy gondoljuk azonban, hogy eredményeink és más kutatási eredmények inkább kiegészítik, mint érvénytelenítik egymást. Vizsgálatunk azt igazolta, hogy a fordítási folyamat bizonyos elemei gördülékenyen működnek tapasztalt fordítók esetén. Ez a viszonylag könnyed és elegáns munkastílus lehetővé teszi a szakértő fordító számára, hogy nagyobb kihívást jelentő feladathelyzetekben több figyelmet tudjon szentelni a fordítási problémáknak. Az említett korábbi kutatások viszonylag nehezebb forrásnyelvi szövegeket alkalmazhattak, és ezzel gyakorlatilag más fordítási helyzetet teremtettek. A megjelenő különbségek is ezzel magyarázhatók.

A kutatás relevanciája

Eredményeink elsősorban a fordítóképzés számára nyújthatnak hasznos információkat. A kvalitatív és a kvantitatív vizsgálat is a nyelvi és a fordítói kompetencia szoros kapcsolatát mutatta. Ez arra utal, hogy a nyelvi kompetencia fejlesztése és a nyelvi kérdések nem kerülhetők meg a képzés során.

A fordítási folyamat vizsgálata azt mutatta, hogy a tapasztalt fordítók kevesebb idő alatt jobb fordítást készítettek. Ez az eredmény jól használható érv lehet a fordítói szakma érdekvédelmében.

A fordítási folyamat vizsgálatának további eredményei segíthetnek a laikus és a szakértő fordítói viselkedés megkülönböztetésében, de csak nagyon óvatosan vonhatunk le belőlük következtetéseket a képzés feladataira vonatkozóan. A korai kutatások (Krings, 1986, Lörcher, 1991) arra törekedtek, hogy az eredmények alapján javaslatokat tegyenek a képzés számára. Ez azonban nem ilyen egyszerű, mivel még a folyamatorientált kutatások is gyakran csak „tüneteket” jeleznek, okokat nem. Ilyen például a fordításra szánt idő, a szótári keresések száma, vagy akár a szöveg átdolgozásainak száma is. Ez utóbbi esetében például könnyű lenne levonni azt a következtetést, hogy buzdítsuk a hallgatókat arra, hogy minél többször vizsgálják meg és dolgozzák át a létrehozott célnyelvi szöveget. Ha azonban a fordító nem tudja, mit kell tennie a célnyelvi szöveggel, hiábavaló többször átnéznie azt.

Fontos eredménynek tartjuk a fordítások értékelésére vonatkozó adatainkat. A kvantitatív és a kvalitatív vizsgálat is azt igazolta, hogy a fordítás értékelése egyáltalán nem olyan szubjektív, mint azt korábban feltételeztük. Megfelelően kidolgozott értékelési útmutatók és két értékelő alkalmazása esetén a fordítások értékelése nem kevésbé megbízható, mint pl. az anyanyelvi íráskészség értékelése.

Ismereteink szerint ez az első kutatás, amely a hangos gondolkodás és a páros fordítás összehasonlítását tűzte ki célul. Azt találtuk, hogy a két adatgyűjtési eljárás nem ekvivalens. Ennek elsősorban kutatásmódszertani jelentősége van: folyamatorientált kutatások tervezése és értelmezése során mindenképp figyelembe kell venni ezt az eredményt.

Végezetül személyes tapasztalataink alapján szeretnénk megjegyezni, hogy minkét adatgyűjtési technika (hangos gondolkodás és páros fordítás) értékes didaktikai eszköz lehet a

fordítást oktatók kezében. Többen jelezték az interjú során, hogy sokat tanultak a feladatból. Emellett a hangfelvételek lejegyzése során olyan betekintést nyerhettünk a fordítók gondolatmenetébe és problémáiba, ami hagyományos tanítás során valószínűleg soha sem adatik meg az oktatóknak.

A kutatás korlátai

A kutatás eredményeinek értelmezése során két tényezőt kell szem előtt tartani. Először is nem szabad elfelejtenünk, hogy a kvantitatív mérés nyelvtanulókkal készült, és közülük is az egyik al minta tagjait kezdő nyelvtanulók képezték. A rájuk érvényes eredmények nem általánosíthatók tapasztaltabb fordítókra. Ugyanakkor az eredmények alapján hipotéziseket állíthatunk fel szakértőkre vonatkozóan, ezeket azonban hasonló eljárásokkal tesztelni kell.

A folyamatorientált vizsgálat esetében a problémát az alanyok csekély száma okozza. Bár a fordításkutatáson belül mintánk kétség kívül nagynak számít, nem éri el azt a határt, hogy bátran általánosíthassuk eredményeinket.

Mindkét vizsgálatra igaz az is, hogy nem a fordításról általában, hanem az adott körülmények között, adott típusú szöveget fordító mintáról adott képet.

A téma további kutatásának lehetőségei

Ahogy már fentebb is jeleztük, igen fontos lenne kvantitatív jellegű kutatásunkhoz hasonló vizsgálatokat végezni tapasztaltabb fordítókkal. Ez fényt deríthetne a fordítói kompetencia összetevőinek súlyára és egyes háttérváltozók jelentőségére is szakértők esetén. A fordítóképzés feltehetőleg sokat profitálna az olyan, általunk nem vizsgált változók szerepének ismeretéből, mint a célnyelvi íráskészség, a metakogníció, a fordításhoz kapcsolódó attitűdök, a fordításelméleti ismeretek és a forrásnyelvi szöveg tartalmára vonatkozó előzetes (szak)tudás. Mindenképp fontosnak tartanánk, hogy ugyanaz a minta többféle szöveget is lefordítson, ezáltal információkat kaphatnánk arról, hogy mennyire szöveg-típus specifikus a fordítói kompetencia.

Bár a fordítások holisztikus értékelése meglepően megbízhatónak bizonyult, a hibaelemzés és a pozitív értékelés technikái további finomításra várnak. Különlegesen érdekes kutatási terület lehet a hiba- és problématispológiák kérdése. Faktoranalízis nemcsak pozitív értékelés esetén végezhető el, hanem hibajavítást követően is. Ezáltal betekintést nyerhetnénk abba, hogy a különböző hibatípusok hogyan csoportosulnak.

Értekezésünkben a folyamatorientált vizsgálat során gyűjtött adatoknak csak töredékét elemeztük. A későbbiekben további elemzési szempontokból is elemezhetők az adatok:

- A szótárban talált információk feldolgozásának módja
- A szótárban keresett lexikai egységek kvalitatív elemzése: bizonyos szavakra nem a kezdő, hanem a tapasztalt fordítók kerestek rá. Az ilyen jellegű anomáliák magyarázata.
- A fordítási problémák és a megoldásukra használt stratégiák
- Metakogníció a fordítási folyamatban
- Döntéshozási mechanizmusok
- A tudatos probléma-megoldási kísérletek és a célnyelvi szövegben fellelhető hibák összefüggése.
- Reflexió és (ön)értékelés a fordítási folyamatban

- Nemek közötti különbségek egyrészt a verbalizálás mennyisége és minősége, másrészt a fordítási folyamat mutatói terén
- A páros fordítások társalgás-elemzése: kooperáció vagy versengés? Az együttműködési stílus hatása a fordítási folyamatra és az eredményességre
- A hangos gondolkodás és a páros fordítás összevetése további (fent említett) dimenziók mentén.

Bizonyos kérdések megválaszolása azonban feltétlenül újabb kutatás(ok) megszervezését igényli. A minta kis mérete miatt nem tudtuk például megmagyarázni, hogy mi okozza az egyes almintákon belüli nagy különbségeket. A fordítóképzés szempontjából különösen fontos lehet a hivatásos fordítók és a fordítóképzős hallgatók kategóriáján belüli eltérések magyarázata.

Kissé kényes, de nem elhanyagolható kérdés ehhez kapcsolódóan az, hogy a szakértők, illetve a hallgatók között találunk-e különbségeket a nyelvi kompetencia terén. Ha igen, akkor ezek hogyan és milyen körülmények között befolyásolják a fordítási folyamatot és a teljesítményt – amennyiben egyáltalán befolyásolják.

Egy másik, hasonlóan érdekes probléma a forrásnyelvi szöveg típusát és tartalmát érinti. Ezen belül is kiemelt figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a hivatásos fordítók hogyan járnak el rutin és nem-rutin feladatok elvégzése során. Bár Laukkanen (Tirkkonen-Condit és Laukkanen, 1996) már végzett erre vonatkozóan vizsgálatokat, de csak egyetlen alannyal. Nagyobb minta vizsgálata megmutatná, hogy a fordításban felismerhető-e az úgynevezett szub-professzionális viselkedés.

Kutatásmódszertani kérdésként felmerül, hogy az adatgyűjtési technikák nem befolyásolják-e a feladatvégzés sikerét. Hangos gondolkodás esetén a metakogníció és a megnövekedett tudatosság eredményezhet teljesítményjavulást, míg páros fordítás esetén a társas facilitáció jelensége segíthet a jobb fordítások létrehozásában.

Végezetül, mivel a számítógép-használat a fordítók hétköznapi munkájának szerves részévé vált, érdemes lenne megvizsgálni, hogy a fordítói memória, az internet és egyéb információs technológiák hogyan befolyásolják a fordítás folyamatát, esetleg eredményességét.

Hivatkozott irodalom

- Bernardini, S. (2001): Think-aloud protocols in translation research. Achievements, limits, future prospects. *Target*, 13. 2. sz. 241-263.
- Dragsted, B. (2005): Segmentation in Translation: Differences across levels of expertise and difficulty. *Target*, 17. 1. sz. 49-70.
- Ericsson, K.A. and Simon, H.A. (1999): *Protocol Analysis. Verbal reports as data*. Revised edition. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Fawcett, P. (1997): *Translation and Language. Linguistic Theories Explained*. St. Jerome, Manchester.
- Gerloff, P. (1988): *From French to English: A Look at the Translation Process in Students, Bilinguals, and Professional Translators*. Unpublished doctoral dissertation, Harvard University, University Microfilms International.
- Heltai, P. (1996): Fordíthatjuk-e Richard Couer-de-Lion-t Hódító Vilmosnak? *Iskolakultúra*, 16-18. 62-85.

- House, J. (1988): Talking to Oneself or Thinking with Others? On Using Different Thinking Aloud Methods in Translation. *Fremdsprachen lehren und lernen*. 1988/17. 84-98.
- Jääskeläinen, R. (1999): *Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating*. Joensuu yliopisto, Joensuu.
- Jääskeläinen, R. (2000): Focus on Methodology in Think-aloud Studies on Translating. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds.) (2000) *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting. Outlooks on Empirical Research*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 71-82.
- Jensen, A. (1999): Time Pressure in Translation. In: Hansen, G. (1999) (ed) *Probing the process in translation: methods and results*. Copenhagen Studies in Language 24. Samfundslitteratur, Copenhagen. 103-119.
- Klaudy, K. (1999): *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica, Budapest.
- Krings, H.P. (1986): *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Günter Narr, Tübingen.
- Krings, H.P. (1988): Blick in die „Black Box“ – Eine Fallstudie zum Übersetzungsprozess bei Berufübersetzern. In: R. Arntz (ed) *Textlinguistik und Fachsprache Akten des Internationalen übersetzungswissenschaftlichen AILA-symposiums, Hildesheim, 13-16. April, 1987*. Georg Olms Verlag, Hildesheim, 393-412.
- Kussmaul, P. & Tirkkonen-Condit, S. (1995): Think-Aloud Protocol Analysis in Translation Studies. *TTR*, 1995/8. 177-199.
- Lörscher, W. (1991): *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*. Narr, Tübingen.
- Matrat, C.M. (1992): *Investigating the Translation Process: Thinking-aloud versus Joint Activity*. Unpublished doctoral dissertation. Ann Arbor: University Microfilms International.
- Nord, Ch. (1997): *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome, Manchester.
- PACTE (2000): Acquiring Translation Competence: Hypotheses and Methodological Problems of a Research Project. In: Beeby, Allison, Ensinger, Doris and Presas, Maria (eds) *Investigating Translation. Selected Papers from the 4th International Congress on Translation, Barcelona, 1998*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 99-106.
- PACTE (2002): Exploratory Texts in a Study of Translation Competence. In: *Conference Interpretation and Translation*. 4. 2. sz. 41-69.
- PACTE (2003): Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 43-66.
- PACTE (2005): Investigating Translation Competence: conceptual and Methodological Issues. *Meta*, 50. 2. sz. 609-619.
- Ronowicz, E., Hehir, J., Kaimi, T., Kojima, K., Lee, D.Sh. (2005): Translator's Frequent Lexis Store and Dictionary Use as Factors in SLT Comprehension and Translation Speed – A Comparative Study of Professional, Paraprofessional and Novice Translators. *Meta*, 50. 2. sz. 580-595.

- Séguinot, C. (1996): Some Thoughts About Think-Aloud Protocols. *Target*, 8. 1. sz. 75-95.
- Sirén, S. & Hakkarainen, K. (2002): Expertise in Translation. *Across Languages and Cultures*, 3. 1. sz. 71-82.
- Stolze, R. (1994): *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Narr Studienbücher, Tübingen.
- Tirkkonen-Condit, S. and Laukkanen, J. (1996): Evaluations – A key towards understanding the affective dimensions of translational decisions. *Meta*, 41. 1. sz. 46-59.

Az értekezés témájában megjelent publikációk

Tanulmányok:

- 1) Lesznyák Márta (2003): A fordítói kompetencia értékelése – helyzetkép és kutatási feladatok., *Fordítástudomány* 2003/1. 60-80.
- 2) Lesznyák Márta (2004): Feladattípusok és értékelésük a fordítások produktum-orientált pedagógiai mérésében. *Fordítástudomány* 2004/2. 57-77.
- 3) Lesznyák Márta (2007): *A fordítási folyamat explicit mutatói professzionális és laikus fordítók esetén*. In: Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete (Gödöllő, 2006. április 10-12.)
- 4) Lesznyák Márta (2007): A szótárhasználat jellegzetességeinek változása a fordítói tapasztalat függvényében. In: Váradi T. (szerk) *Az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencián elhangzott előadások kötete*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 67-79. (<http://www.nytud.hu/alknyelvdok/proceedings07>)
- 5) Lesznyák Márta (2007): A természetes fordítói kompetencia összefüggése a feladatészleléssel és néhány egyéb háttérváltozóval. *Modern Nyelvoktatás* 2007/1. 22-45.
- 6) Lesznyák Márta (2007) Conceptualizing Translation Competence. In: *Across Languages and Cultures* 2007/2. 167-194..
- 7) Lesznyák Márta: A fordítói kompetencia fogalma. In: *Kommunikáció az információs technológia korszakában. A XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete* (Siófok, 2007. április 19-21.). 118-124.
- 8) Bakti Mária, Lesznyák Márta, Zsembery Eszter: Egyéni és páros fordítói stratégiák a lexikai kohézió tükrében. In: *Kommunikáció az információs technológia korszakában. A XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete* (Siófok, 2007. április 19-21.). 357-364.

Konferencia-előadások és poszterek:

- 9) Lesznyák Márta: *A fordítás helye a nyelvoktatásban*. Előadás. Elhangzott a II. Országos Neveléstudományi Konferencián. Budapest, 2002. október 24-26.
- 10) Lesznyák Márta: *Developing a method for assessing translation competence*. Poster presented at the 10th Biennial Conference of EARLI. Padova, Italy, 2003.
- 11) Lesznyák Márta: *A természetes fordítói kompetencia értékelése*: A III. Országos Neveléstudományi Konferencián bemutatott poszter. 2003. október 9-11.

- 12) Lesznyák Márta: *Feladatészlelés és néhány egyéb háttérváltozó összefüggése a természetes fordítói kompetenciával*. Előadás. Elhangzott a IV. Országos Neveléstudományi Konferencián 2004. október 20-22.
- 13) Lesznyák Márta: *A fordítási folyamat explicit mutatói professzionális és laikus fordítók esetén*. Előadás. Elhangzott a XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson, Gödöllő, 2006. április 10-12.
- 14) Lesznyák Márta: *A szótárhasználat jellegzetességeinek változása a fordítói tapasztalat függvényében*. Előadás. Elhangzott az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencián. Budapest, 2007. február 2.
- 15) Lesznyák Márta: *A fordítói kompetencia fogalma*. Előadás. Elhangzott a XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson, Siófok, 2007. április 19-21.
- 16) Bakti Mária, Lesznyák Márta, Zsembery Eszter: *Egyéni és páros fordítói stratégiák a lexikai kohézió tükrében*. Előadás. Elhangzott a XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson, Siófok, 2007. április 19-21.
- 17) Bakti Mária, Lesznyák Márta, Zsembery Eszter: *Individual and peer-translating strategies in reflection of lexical cohesion*. Paper presented at the Third International Postgraduate Conference in Translation and Interpreting (TIPCITI) Edinburgh 2007 (2-3rd November, 2007)